

BEHEERSPLAN ONROEREND ERFGOED

deeldossier 3: 'oude infirmerie'

Ligging:

Herkenrodeabdij 1

3511 Kuringen

Kadastrale ligging:

Hasselt 13de afdeling/Kuringen 3de afdeling, sectie E, perceelnummer 32F (deel).

Beschermingsbesluit:

De gebouwen op de site van de voormalige Abdij van Herkenrode zijn beschermd als monument bij KB van 5 december 1974. De omgeving werd door hetzelfde besluit beschermd als landschap.

Beheersplan opgemaakt door:

HEKATE erfgoedonderzoek

Bostsestraat 1

3300 Tienen

Opdrachtgever:

Patrimonium Zusters van het Heilig Graf vzw

Herkenrodeabdij 1

3511 Kuringen

Inhoudsopgave

1. IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het onroerend erfgoed.....	3
1.1. Administratieve gegevens.....	3
1.2. Perimeter van het beheersplan	3
1.3. Leidraad bij het beheersplan.....	4
2. HISTORISCHE NOTA van de oude infirmerie.....	5
2.1. Wat voorafging	5
2.2. De firmarij in 1522.....	7
2.3. Werken aan het 'dormpter' in 1533.....	8
2.4. Brand in 1594.....	9
2.5. Van infirmerie naar zusterverblijven in 1658	9
2.6. De oude infirmerie met de zusterverblijven na de Franse Revolutie.....	11
3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen van het onroerend erfgoed .15	
3.1. Ruimtelijke context.....	15
3.2. Exterieur.....	15
3.3. Interieur.....	16
4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN van de oude infirmerie	17
4.1. Historische waarde.....	17
4.2. Architectuurhistorische waarde	17
5. Onderbouwde VISIE op het TOEKOMSTIG BEHEER van de oude infirmerie	18
5.1. Bewaren gaat voor vernieuwen	18
5.2. Maximaal behoud en vakkundige restauratie van de nog resterende, representatieve delen van de vroeg-16de-eeuwse constructie.....	19
5.3. Noodzakelijke reconstructie	20
5.4. Herbestemming als sleutel voor de toekomst	20
5.5. Van open monument naar open erfgoed	21
6. OPSOMMING van de WERKZAAMHEDEN	21
7. Manier en tijdstip van OPVOLGING	23
8. BIJLAGEN	23

1. IDENTIFICATIE en AFBAKENING van het onroerend erfgoed

1.1. Administratieve gegevens

Naam

Voormalige Abdij van Herkenrode

Beschermingsbesluit(en) en – statuut

De gebouwen op de site van de voormalige Abdij van Herkenrode zijn beschermd als monument bij KB van 5 december 1974. De omgeving werd door hetzelfde besluit beschermd als landschap.

Kadastrale ligging

Hasselt 13de afdeling/Kuringen 3de afdeling, sectie E, perceelnummer 32F (deel).

Juridische toestand

Vastgesteld relict Inventaris Bouwkundig Erfgoed (ID 22246)

Relict Landschapsatlas (ID 135252)

Relictzone Demervallei Limburg (code R70054)

Ankerplaats Abdijsite Herkenrode (code A70005)

Goedgekeurd landschapsbeheersplan 'Voormalige abdijsite van Herkenrode' (M.B. 06.11.2014)

Gewestplan Vlaanderen: natuurgebied en parkgebied.

1.2. Perimeter van het beheersplan

1.3. Leidraad bij het beheersplan

Voorliggende beheersplan behelst het gebouwd erfgoed op de kloostersite van de Abdij van Herkenrode. Omwille van het gebruiksgemak voor eigenaars, gebruikers, ontwerpers en consultants, werd voor elk gebouw afzonderlijk een deeldossier opgemaakt volgens de decretaal vastgelegde hoofdstukken van een beheersplan. Zo heeft elk gebouw een eigen beheersplan, met een gebouwgerelateerde historische nota en beschrijving, een eigen erfgoedwaardering en beheersdoelstellingen op maat. De open ruimte op de kloostersite en de (resten van) verdwenen gebouwen worden behandeld in een algemeen, kadervormend deel, 'kloostersite', dat enerzijds de inleiding op het beheersplan vormt en de evolutie van de site schetst van het ontstaan tot vandaag, en anderzijds beheersdoelstellingen formuleert voor het ensemble van gebouwen en de open ruimte op de site. Dit deeldossier moet dus steeds gelezen worden samen met het inleidende deeldossier 'kloostersite - algemeen'.

2. HISTORISCHE NOTA van de oude infirmerie

Voor een volledig overzicht van de historiek van de abdijsite van Herkenrode, zie deeldossier 1: 'kloostersite - algemeen'.

2.1. Wat voorafging

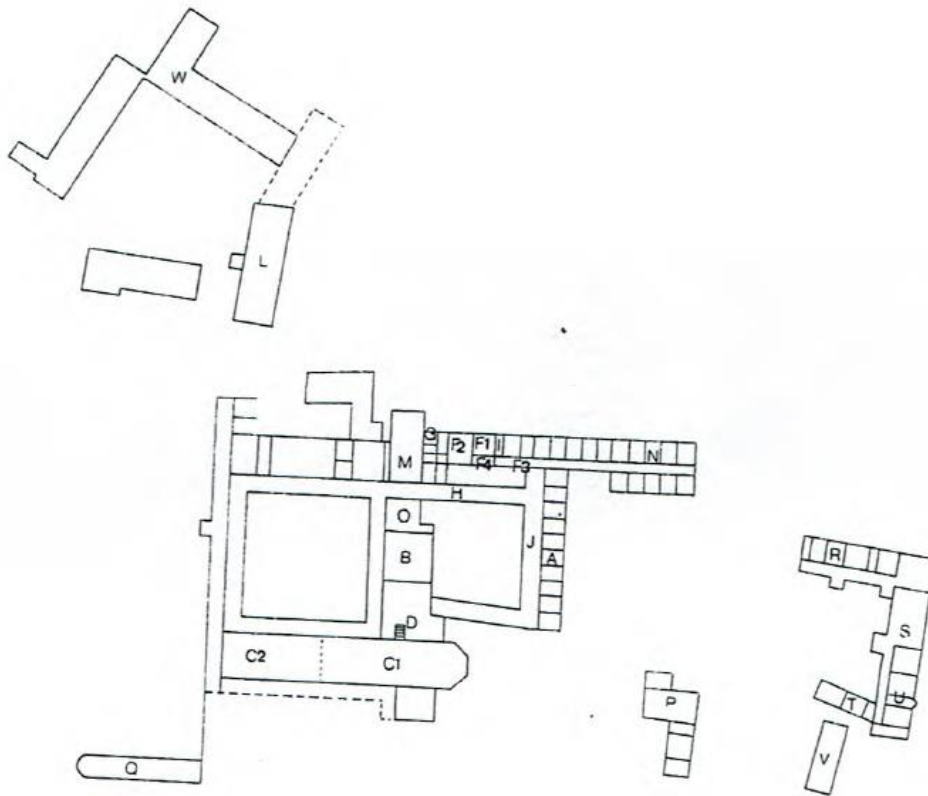
De Abdij van Herkenrode zou volgens de overlevering gesticht zijn in 1182, toen Gerard I van Loon (1171-1194) de site van Herkenrode aan en zekere Broeder Hendrik schonk om er een klooster voor zusters op te richten. Van deze schenking zijn geen schriftelijke bewijzen bewaard. Wel vermeldt Lodewijk II van Loon, zoon van Gerard, de schenking in een oorkonde uit 1213. Het klooster van Herkenrode werd in 1217 opgenomen in de Orde van Cîteaux. Het werd zo het eerste Cisterciënzerklooster in de Nederlanden en zou al gauw uitgroeien tot de grootste vrouwenabdij van die orde. Dat was initieel te danken aan de graven van Loon, die het klooster begiftigden met gronden, tienden en patronaatsrechten en die Herkenrode kozen als hun begraafplaats. Later waren het vooral de prins-bisschoppen van Luik die bijdroegen aan de rijkdom van de abdij. Na de inlijving van het graafschap Loon in 1366 resideerden zij immers regelmatig in het nabijgelegen grafelijk slot in Kuringen en onderhielden ze nauwe banden met de abdij en met de koordames, die vaak van adellijke afkomst waren.

Over het uitzicht van de abdij vóór het begin van de 16de eeuw zijn haast geen gegevens gekend. Er zijn geen schriftelijke bronnen die de gebouwen van de abdij beschrijven en buiten een verluchte aflatbrief van 16 april 1363¹, zijn er ook geen iconografische bronnen van de eerste abdijgebouwen bewaard. De abdij moet toen, naast de kerk ook nog verblijven voor de abdis, koordames en kloosterzusters gehad hebben, pandgangen, gemeenschappelijke ruimten en bedrijfsgebouwen. Met uitzondering van 13de-eeuwse bouwsporen in de abdijsmolen zijn hiervan zijn geen bovengrondse resten bewaard.

De tweede helft van de 15de eeuw was geen voorspoedige periode voor de abdij van Herkenrode. Steeds opnieuw oploeiende conflicten tussen de prins-bisschoppen van Luik en de Bourgondische hertogen zaaiden onrust en vernieling. Niet alleen op de abdijsite maar ook in de leendommen van Herkenrode werd geplunderd en brand gesticht. Dat leidde tot de verwoesting van tal van gebouwen, een vermindering van de landbouwopbrengsten en een aanzienlijke daling de financiële inkomsten. Daar bovenop werden regelmatig zware oorlogsbelastingen gevorderd. Het duurde dan ook niet lang voor de abdij zich genoodzaakt zag om goederen te verkopen en leningen aan te gaan om te voorzien in het

¹ Zie deeldossier 1, 'kloostersite – algemeen'.

levensonderhoud en om de oorlogsschade te herstellen. Pas na 1510 kwam een einde aan de periode van politieke onrust en economische tegenspoed. De rust keerde weer, het land bracht opnieuw op en de handel kende een opleving.

Afbeelding 1: Het gebouwenbestand ca. 1550 - Bron: M. Impe, *De gebouwen van de Herkenrode-Abdij*, in: *Limburg, Het oude Land van Loon*, jg. 34, 1979, p.186, fig. 8.

Onder impuls van Evrard de la Marck (1505-1538), prins-bisschop van Luik die het vlakbij gelegen kasteel van Kuringen liet herstellen en er regelmatig resideerde, en dankzij de verbeterde financiële situatie keerde het tij voor Herkenrode. Er was opnieuw geld om gebouwen te herstellen of aan te passen en zelfs nieuw te bouwen. Dat laatste was nodig, gezien abdis Gertrudis de Lechy (1491-1519) het abdijleven grondig hervormde en het leven als communiteit voortaan centraal zou staan. Cruciaal daarbij waren gebouwen die dienst konden doen voor gezamenlijke activiteiten of functies. Het zogenaamde 'vakwerkgebouw' dat de verblijven van de koordames huisvestte (A)², werd opgetrokken in 1512-1513³ en markeert de start van een grootse bouwcampagne die haar hoogtepunt zou kennen in de jaren 1520 en van Herkenrode decennialang een ware bouwwerf maakte. Onder het bewind

² De hoofdletters tussen () verwijzen naar de aanduiding van de gebouwen op het plan afb. 1.

³ Zie deeldossier 2, 'Zusterverblijven of vakwerkgebouw'.

van Gertrudis' achternicht en opvolgster abdis Mechtildis de Lechy (1519-1548) werden achtereenvolgens een kapittelhuis (B) gebouwd, een nieuwe kerk (C), een slaapzaal bij het kapittelhuis (D), een sanitair blok met badkamer (F1), naaikamer (F2) en toiletten (G), pandgangen (H en J), een vleesrefter (M), een kleine zaal (O), het abdissenkwartier (R, S en T) met privé-kapel van de abdis (U) en de watermolen met bakkerij.

2.2. De firmarij in 1522

Het Archief van de Abdij van Averbode bewaart een bundel contracten – 'verdinckenissene' genoemd - die opgesteld werden tussen 1512 en 1550 en die de ontstaansgeschiedenis van de 16de-eeuwse abdijgebouwen goed documenteren⁴. Uit de lectuur van de contracten blijkt dat er vooral nieuw gebouwd werd in 1512 en in de jaren 1520. In de jaren 1530 vonden geen grote bouwwerken meer plaats maar wel inrichtings- en aanpassingswerken. Vanaf 1547 is er weer beperkt nieuwbouwactiviteit.

Er is geen enkel contract dat de overeenkomst over de bouw van de infirmerie vastlegt of expliciet werken aan de infirmerie beschrijft, waardoor het gissen is naar een exacte bouwdatum, de betrokken bouwmeester en de oorspronkelijke bouwvorm. Uit de contractenbundel kan wel één en ander afgeleid worden.

Een approximatieve datering is mogelijk dankzij de zijdelingse vermelding van infirmerie in de overeenkomst van 16 januari 1522, op het moment dat abdis Mechtildis de Lechy aan Conrart van Nurenberch de opdracht geeft om een tweede pandgang of galerij (F3) te bouwen die aansluit op de pandgang die van de kerk komt (J), om zo van de infirmerie of *firmarij* (N) naar de kerk te gaan:

*"(...) ende noch daer beneven enen pant oft gaelderij gaende ende slutende aent naeste pant comende vanden kercken bij die firmarij om totter kercken te gaen."*⁵

Het staat dus vast dat de infirmerie in 1522 al bestond. Rekening houdend met het feit dat de bouw van de zusterverblijven in 1512-1513 het startschot was voor de bouwcampagne, kan gesteld worden dat de infirmerie tussen 1513 en 1521 gebouwd werd.

Daarnaast blijkt uit de bundel met contracten ook dat de naam van Conrad van Nurenbergh, bouwmeester van de kerk van Sint-Servaes in Maastricht, opduikt in nagenoeg alle contracten voor grote bouwwerken vanaf 1512 tot de jaren 1520. Hieruit kan afgeleid

⁴ De 'verdinckenissene' werden in facsimile uitgegeven op een CD-rom die hoort bij deel 3 van de reeks *Monasterium Herkenrode* (2013). Voor het beheersplan werd de CD-rom gebruikt, in de voetnoten wordt steeds naar het oorspronkelijke document verwezen.

⁵ Archief Abdij Averbode, Register van Herkenrode, VI, folio 7 (r^o5).

worden dat ook de bouw van de oude infirmerie toevertrouwd werd aan Conrad van Nurenbergh.

De infirmerie werd ingeplant ten noordoosten van de zusterverblijven, vrijstaand, als een rechthoekig gebouw onder een steil leien zadeldak⁶ met een naar het oosten gerichte trapgevel in bak- en zandsteenstijl. De noordelijke en zuidelijke zijmuren bestonden uit vakwerk boven een bakstenen plint. Mogelijk was dit ook het geval voor de westelijke kopse gevel, of toch ten minste voor een deel ervan, gezien enkel in de zuidelijke gevelhelft nog oorspronkelijk het baksteenmetselwerk en een deel van de kalkzandstenen hoekketting bewaard bleef. De vensters in de trapgevel doen vermoeden dat de infirmerie twee volwaardige woonverdiepingen telde en dat de ruimte onder het dak dienst deed als opslagzolder die verlucht werd door middel van de oculi of uilengaten in de geveltop.

Zoals gebruikelijk in infirmerieën van kloosters of begijnhoven waren er allicht initieel één of meerdere ziekenzalen op de begane grond, vermoedelijk gescheiden door een middengang. Op de verdieping waren mogelijk nog ziekenverblijven ingericht maar zeker slaapzalen of kamers voor de verzorgende zusters.

2.3. Werken aan het 'dormpter' in 1533

In 1533 werd aan *Jacob der steinemaker* de opdracht gegeven om

*"allen die cameran die upden dormpter vallen (...) omme met steinewerck te maken, te weten up elck camer een coetser ende scaep die venster vanden camer met een dobbel raem ende een deur aende elck camer"*⁷.

Alle kamers moesten voorzien worden van stenen (binnen)muren, een bed en een kast, een venster met dubbel raam en een deur. Rekening houdend met de som die voor dat werk betaald werd - 148,5 Hasseltse gulden⁸ - kan aangenomen worden dat deze werken zich niet beperkten tot "de dormpter" of het dormitorium (D), maar dat ook de zusterverblijven (A) en de infirmerie (N) mee aangepast werden. Of het daarbij voor de infirmerie gaat om de verstening van reeds bestaande lemen binnenmuren of om de verdeling van een zieken- of slaapzaal in aparte kamers, valt niet meer te achterhalen. Wel is zeker dat de infirmerie in 1533 voorzien was van individuele kamers. Volgens hoger genoemde verloning wordt aangenomen

⁶ In 1524 betaalt de abdij aan meester Wouter de *sceyversteyn* (leisteel) en de negelen (nagels) vanden *firmeryen* (infirmerie).

⁷ Archief Abdij Averbode, Register van Herkenrode, VI, folio 30.

⁸ Impe M., *De gebouwen van de Herkenrode-Abdij*, in: *Limburg, Het oude Land van Loon*, jg. 34, 1979, p. 181: Volgens de afrekening werden er 148 ½ Hasseltse gulden betaald, wat overeenkomt met 42 kamers aan 3 ½ gulden het stuk, zoals het contract vermeldt.

dat het gaat om een tiental kamers⁹. Allicht waren dat kamers voor verzorgende zusters op de verdieping en bleven de ziekenzalen op de begane grond bestaan.

2.4. Brand in 1594

In *'Opganck en voert-ganck van het alderheylichste sacrament mirakuleus rustende in het edel en religeus clooster Herckenrode'*¹⁰ (1655) beschrijft Hilaire d'Awaigne, kapelaan van de abdij, de geschiedenis en de wonderen van het Heilig Sacrament van Mirakel dat in de abdijkerk Herkenrode bewaard werd. D'Awaigne doet het relaas van een brand die op 28 oktober 1594 uitbrak in de kamer van koordame Barbara Vanderhooft. De brand breidde zich snel uit en zou veertig kamers in de as gelegd hebben¹¹. Deze getuigenis kan het opschrift boven de poort van de infirmerie verklaren - "CHARITAS OMNIA SVFFERT", de leuze van abdis Anna van de Blockerye (1585-1620) - en tevens ook het verschil in stijl en materiaal tussen de oudere poortomlijsting en het jongere bekronende venster met gebroken fronton en deels vernieuwde nis (bijlage 3, foto's 8-10). Waarschijnlijk bleef enkel de trapgevel van de oude infirmerie gespaard, gingen de grotendeels in vakwerk opgetrokken zij- en binnenmuren in vlammen op en liet Anna van de Blockerye de infirmerie herstellen.

2.5. Van infirmerie naar zusterverblijven in 1658

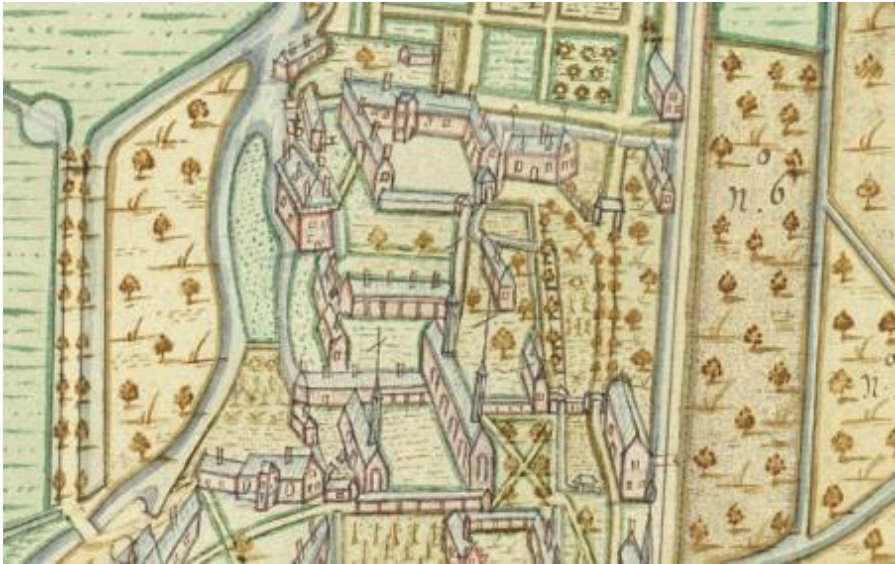
Na een periode van politieke en godsdienstige onrust in de eerste helft van de 17de eeuw, kende de abdij van Herkenrode opnieuw een periode van relatieve rust en zelfs van bloei die gepaard ging met nieuwe bouwactiviteit. Onder het abbatiaat van Anna-Catharina de Lamboy (1653-1675) werd de tiendenshuur herbouwd, de sacristie achter het koor van de abdijkerk opgetrokken en kwam er een nieuwe infirmerie. Nadat de nieuwe infirmerie in gebruik genomen was, in 1658, werd de oude infirmerie omgevormd tot verblijf voor koordames en kloosterzusters. Dat was nodig door de aanzienlijke toename van het aantal monialen dat tijdens het bewind van Anna-Catharina de Lamboy een record bereikte.

⁹ Impe M., *De gebouwen van de Herkenrode-Abdij*, in: *Limburg, Het oude Land van Loon*, jg. 34, 1979, p. 182.

¹⁰ D'Awaigne, H., *Opganck en voert-ganck van het alderheylichste sacrament mirakuleus rustende in het edel en religeus clooster Herckenrode*, Luik, 1674, p. 55-58. Te raadplegen op [http://www2.limburg.be/Pub/\(670\)-Internet/\(670\)-Internet-Deelsites/PBL/Topnavigatie/Oude-boeken/books.html?b=OD-D-2437#38](http://www2.limburg.be/Pub/(670)-Internet/(670)-Internet-Deelsites/PBL/Topnavigatie/Oude-boeken/books.html?b=OD-D-2437#38).

¹¹ Het grote aantal getroffen kamers impliceert dat de brand zich niet tot de oude infirmerie beperkte, maar ook andere gebouwen(delen) in de as legde. De reikwijdte van de brand is echter niet in archiefstukken, noch in situ te achterhalen.

De overzichtskaart van de abdijgebouwen (afb. 2) in 1669 getekend door landmeter Peter Meysman in opdracht van abdis de Lamboy, is de eerste figuratieve voorstelling van de abdij. Ze toont de oude infirmerie schetsmatig en slechts gedeeltelijk: enkel het noordelijke dak met twee schoorstenen en de noordgevel met uitgang naar de Demer zijn zichtbaar.

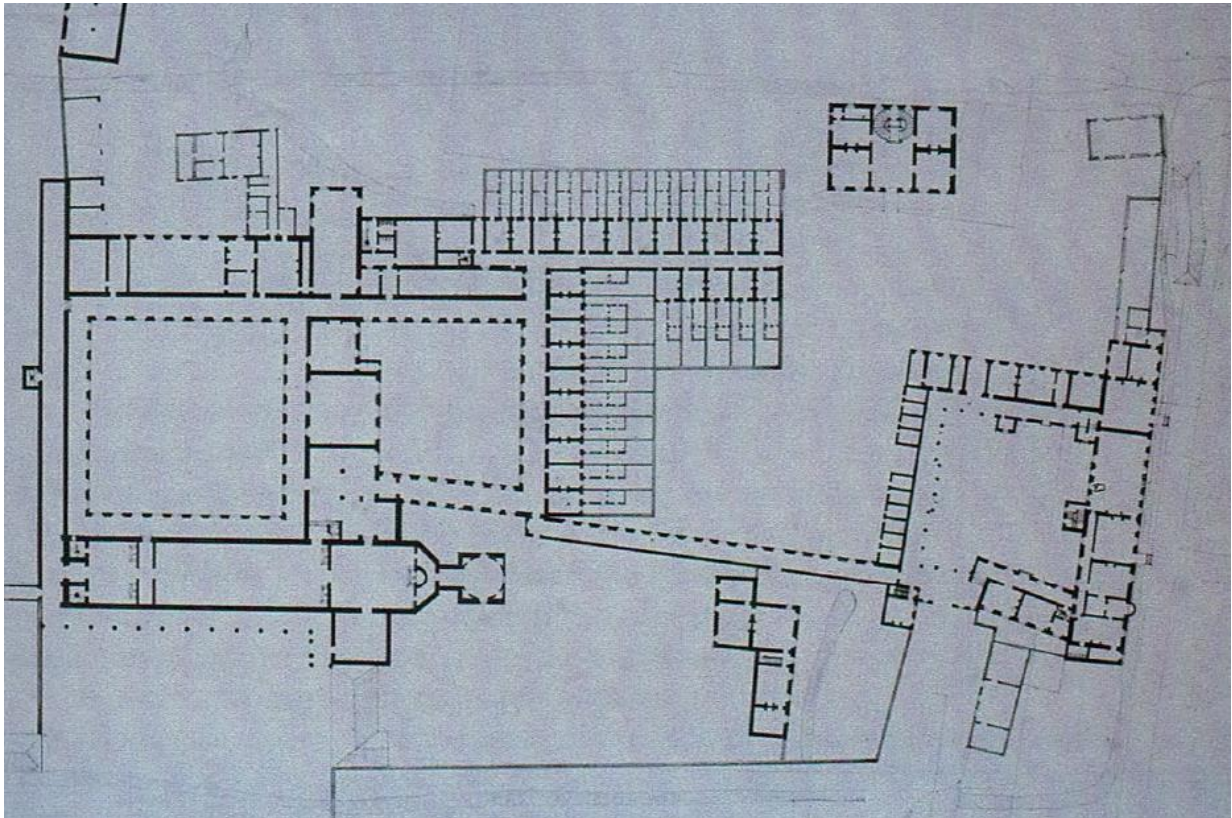

Afbeelding 2: Uittreksel uit het kaartboek van Peter Meysman, 1669 – Bron: Archief bisdom Luik, G.I. 5 folio A (www.evequesdeliege.be).

Analoog aan de zusterblijven in het vakwerkgebouw, moet de begane grond van het gebouw op dat moment voorzien geweest zijn van wooneenheden met een haard, geschikt aan weerszijden van een middengang die allicht tot het oorspronkelijke concept van de oude infirmerie behoorde. Volgens het plan¹² (afb. 4) dat architect L.-B. Dewez (1731-1812) in 1767-'68 van de abdijsite maakte toen hij van abdis Anne de Croÿ (1744-1772) de opdracht kreeg om een compleet nieuw klooster te bouwen, was elke zustercel voorzien van een bijgebouw in vakwerk naast een smalle buitenruimte. Hiervan zijn *in situ* geen sporen meer zichtbaar.

Door het overlijden van abdis Anne de Croÿ in 1772 werd van de plannen van Dewez enkel het abdissenkwartier gerealiseerd en bleef de tot zusterblijven omgebouwde infirmerie in gebruik gedurende de rest van de 18de eeuw.

¹² Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Dewez, deel VII, A131.

Afbeelding 3: Gebouwenbestand ca. 1767-1768 door L.B. Dewez - Bron: M. Van der Eycken, Herkenrode, abdij en levend monument, Deurne, 2002, p. 98.

2.6. De oude infirmerie met de zusterverblijven na de Franse Revolutie

Na de Franse Revolutie en de antigodsdienstige politiek die daaruit volgde, vluchtte het merendeel van de Cisterciënzerinnen van Herkenrode onder leiding van abdis Josephine de Gondrecourt (1791-1796) naar Duitsland. Toen in 1796 alle kerkelijke instellingen afgeschaft werden, verlieten de zusters op 12 december 1796 definitief de abdij. Op 19 februari 1797 werd de abdij van Herkenrode openbaar verkocht aan de Hasseltse opkopers Guillaume Claes en Pierre Libotton. Zij kochten het volledige domein en richtten er een suikerraffinaderij, een stokerij en een spinnerij in en gaven de eeuwenoude religieuze gebouwen een industriële functie. In 1827 zou Claes - die resideerde in de 18de-eeuwse abdisenvleugel en die omvormde tot 'kasteel' - de volledige abdij in zijn bezit krijgen door financiële perikelen van Libotton en diens opvolgers.

Afbeelding 4: Prentkaart 'Herckenrode - Ancienne infirmerie', ca. 1912 - collectie Hekate.

Met de nieuwe eigenaars kreeg ook de oude infirmerie een nieuwe functie. Ze werd 'herbestemd' tot schuur en werd verpacht samen met de 'nieuwe' infirmerie uit 1658 die in 1813 dienst deed als graanmagazijn en daarna in gebruik genomen werd als landbouwerswoning. Een prentkaart van het 'hof' met beide infirmerieën (afb. 4) toont een deel van de oude infirmerie rond 1912, datum van afstempeling van een identieke prentkaart. De trapgevel - volledig in beeld gebracht, zij het zijdelings - had toen al de bijgemaakte laadluiken om voorraad naar de zolder te brengen. De zuidelijke zijgevel bestond op dat moment nog uit vakwerk boven de bakstenen plint, zo tonen de gebintstijlen tussen de stijlvoetplaat en de dakaanzet. Die vakwerkconstructie brandde op 5 mei 1951¹³ volledig af samen met het dakgebinte (fig. 5 en 6). De noordelijke en zuidelijk zijgevels, een deel van de westelijke puntgevel en het dak - gebinte en bedekking - werden volledig vernieuwd. Daarbij werden de zijgevels voorzien van tot aan de daklijst reikende houten stalpoorten onder betonnen latei. Van de oorspronkelijke constructie resten vandaag enkel nog de bakstenen plint, de naar het oosten gerichte trapgevel, een fragment van de westelijke puntgevel, wat moerbalken en delen van de oost-west-georiënteerde gang. Deze elementen bleven bewaard, ook na de storm van 23 januari 2017 waardoor een deel van het dak en de punt van de westelijke gevel instortte.

¹³ Smeets L., *200 jaar leven, wonen en werken op Herkenrode*, Hasselt, 2004, p. 63.

Afbeelding 5: De brand van de oude infirmerie op 5 mei 1951, zuidgevel - Bron: Archief Zusters van het Heilig Graf.

Afbeelding 6: De brand van de oude infirmerie op 5 mei 1951, oostgevel - Bron: Archief Zusters van het Heilig Graf.

Literatuur

D'Aweigne, H., *Opganck en voert-ganck van het alderheylichste sacrament mirakuleus rustende in het edel en religeus clooster Herckenrode*, Luik, 1674 – Bron:

[http://www2.limburg.be/Pub/\(670\)-Internet/\(670\)-Internet-Deelsites/PBL/Topnavigatie/Oude-boeken/books.html?b=OD-D-2437#38](http://www2.limburg.be/Pub/(670)-Internet/(670)-Internet-Deelsites/PBL/Topnavigatie/Oude-boeken/books.html?b=OD-D-2437#38).

Impe M., *De gebouwen van de Herkenrode-Abdij*, in: *Limburg, Het oude Land van Loon*, jg. 34, 1979, p. 157-228.

Monasterium Herkenrode, 1-4, Hasselt, 2008-2014.

Smeets L., *200 jaar leven, wonen en werken op Herkenrode*, Hasselt, 2004.

Studiegroep Haaldewijn, *Abdij Herkenrode. Voorstudie. Rehabilitatie van de voormalige abdij in haar geheel en het 16° eeuwse abdisverblijf in het bijzonder als klooster voor de Reguliere Kanunnikessen van het H. Graf*, onuitgegeven studie, 1977.

Team Herman Van Meer, *Architectonische studie, analyse en masterplan*, onuitgegeven studie, 2010.

Van der Eycken M. (red.), *Herkenrode, abdij en levend monument*, Deurne, 2002.

Vanloffeld A., *De abdij van Herkenrode te Kuringen. Geschiedenis en restauraties*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven, 2008.

Archief

Kuringen, archief van de Kanunnikessen van het Heilig Graf

3. BESCHRIJVING en INVENTARIS van de erfgoedelementen van het onroerend erfgoed¹⁴

3.1. Ruimtelijke context

De abdijsite van Herkenrode is momenteel verdeeld onder twee eigenaars: de Zusters van het Heilig Graf die de kloostersite bezitten en de Vlaamse overheid, die eigenaar is van het belevingscentrum Herkenrode en het beheer ervan toevertrouwd aan Herita. De kloostersite van het Heilig Graf in Herkenrode beschrijft een nagenoeg rechthoekig grondplan, waarvan de oostelijke helft volledig bestaat uit een landschappelijke tuin (foto 1¹⁵). De westelijke helft van de site is bebouwd. Binnen de bebouwde zone zijn drie gebouwengroepen te detecteren die de wordingsgeschiedenis van de abdij reflecteren: de 16de-eeuwse gebouwen, opgetrokken onder impuls van de abdissen de Lechy - bestaand uit de zusterverblijven, de oude infirmerie en de resten van het oude abdissenkwartier die vandaag geïncorporeerd zijn in het klooster -; de 17de-eeuwse infirmerie die in opdracht van abdis Anna Catharina de Lamboy (1651-1663) in 1658 werd opgetrokken ten noorden van de site; en het 18de-eeuwse abdissenkwartier ten zuiden van de site dat naar ontwerp van architect J.B. Dewez (1731-1812) gebouwd werd op vraag van abdis Anne de Croÿ (1744-1772).

3.2. Exterieur

Rechthoekige baksteenbouw onder een steil zadeldak (foto 2), getypeerd door een oostgerichte **trapgevel in bak- en zandsteenstijl** (foto 3), de onderste helft (foto 4) van wat ooit een **puntgevel met hoekketting en zoldervenster** was aan de westzijde (foto 5) en zijgevels met later toegevoegde rechthoekige stalpoorten onder betonnen latei (foto 6 en 7). Van het exterieur zijn enkel de **bakstenen plint**, een **deel van de westelijke puntgevel** en de trapgevel van het gebouw nog oorspronkelijk.

Tussen 1512 en 1521 gedateerde **trapgevel** (foto 8) met verwerking van Maastrichtersteen voor **speklagen, hoekkettingen, kordons en vensteromlijstingen** en Maaskalksteen voor de **poortomlijsting** en de **sokkel** van het gebouw - vandaag haast onzichtbaar door natuurlijke ophoging van het terrein en beplanting. Centrale **poorttravee** (foto 9) met **houten poort** in een gedrukte **korfboogvormige negblokomlijsting** van Maaskalksteen met een **sieranker** aan de sluitsteen, getopt door een omstreeks 1600 te dateren **drieledig kruiskozijn in negblokomlijsting** onder een **gebroken fronton** met opschrift "CHARITAS OMNIA SVFFERT" - de

¹⁴ De erfgoedkenmerken en -elementen zijn in vet aangegeven.

¹⁵ De foto's waarnaar verwezen wordt in dit hoofdstuk zijn terug te vinden in bijlage 3.

leuze van abdis Anna van den Blocquerye (1585-1620) - en een **nis**, geflankeerd door **voluten** onder een oudere kalkzandstenen **keperboog** (foto 10). Daarnaast, **twee gedichte bolkozijnen**: één tweeledig (links) en één drieledig (rechts), beide met **dubbel ontlastingsstelsel**, gevormd door een ontlastingsboog boven elk venster en één overspannende ontlastingsboog. Hierboven en aan weerszijden van het toegangsportaal twee vermoedelijk in de 19de eeuw toegevoegde rechthoekige laadvensters met houten luik en latei die twee gedichte, oorspronkelijke **venstertjes in negblokomlijsting** doorsnijden (foto 11). De **getrapte geveltop** wordt afgelijnd door een **geprofileerde waterlijst** van Maastrichter steen en is voorzien van vier in ruit geplaatste **uilengaten**, eveneens in Maastrichter steen.

3.3. Interieur

Omwillen van de slechte bouwfysische toestand kon het interieur van de schuur niet bezocht worden. Op basis van de *'Architectonische studie, analyse en masterplan'* die het Team Herman Van Meer maakte in 2010 en het inspectieverslag van Monumentenwacht uit 2016¹⁶, kan aangenomen worden dat in de oude infirmerie nog slechts enkele elementen verwijzen naar de vroegere/oorspronkelijke toestand van het gebouw: **muurfragmenten van de centrale gang** – die in slechte bouwfysische staat verkeren - , een **restant van verbrand vakwerk** in de westelijke puntgevel en vermoedelijk ook nog (enkele) **moerbalken** waarvan de dragende kracht niet gegarandeerd is door verminderde stabiliteit van de tussenmuren waardoor de gevels barsten vertonen. De rest van de indeling, de interieurafwerking en de dakstructuur (foto 12) verdween nagenoeg volledig ten gevolge van de herbesteding tot schuur in het begin van de 19de eeuw en de brand van 1951.

¹⁶ Goven S. en Steegmans R., *Klooster van Herkenrode: oostelijke schuur*, onuitgegeven inspectierapport, 9 mei 2016.

4. BESCHRIJVING van de ERFGOEDWAARDEN van de oude infirmerie

Het koninklijk besluit van 5 december 1974 dat de bescherming van de Abdij van Herkenrode regelt, vermeldt geen waarden die aan de grondslag liggen van de bescherming. Op basis van het onderzoek dat in het kader van het beheersplan gevoerd werd naar de zusterverblijven, werden volgende erfgoedwaarden gedetecteerd:

4.1. Historische waarde

Tussen 1512 en 1550 onderging de abdijsite van Herkenrode een grondige transformatie ten gevolge van een grootschalige bouwcampagne die werd gelanceerd door abdis Gertrudis de Lechy (1491-1519). In de jaren 1520, onder het bewind van Gertrudis' achternicht en opvolgster abdis Mechtildis de Lechy (1519-1548) bereikten de bouwactiviteiten een hoogtepunt. Toen Mechtildis' zus, abdis Aleidis de Lechy (1548-1561) in 1550 de bouwcampagne afrondde, na minder dan veertig jaar, beschikte Herkenrode over een nagenoeg volledig nieuw klooster met een verblijf voor de zusters (1512), een kapittelhuis (1520), een nieuwe kerk (1521), een slaapzaal (1521), een sanitair blok met toiletten, bad- en naaikamer (1521), pandgangen (1521), een vleesrefter (1521), een infirmerie (voor 1522), een poortgebouw (1531), een abdissenkwartier met privékapel (1538), een schuur (1547), een brouwerij (1548) en een patershuis (1549). Binnen dit 16de-eeuwse kloostercomplex – waarvan vandaag nog nauwelijks de helft rest – neemt de oude infirmerie een bijzondere plaats in: het is het op één na oudste gebouw op de abdijsite en daarmee een belangrijke materiële getuige van de heropleving van de abdij in de eerste helft van de 16de eeuw die later de 'gouden tijd' van Herkenrode zou blijken en nooit meer geëvenaard werd. Als dusdanig heeft de infirmerie een belangrijke context- en ensemblewaarde voor de historische abdijsite van Herkenrode.

4.2. Architectuurhistorische waarde

De oude infirmerie van de abdij van Herkenrode werd tussen 1512 en 1521, allicht onder leiding van Conrad van Nurenbergh en in opdracht van abdis Gertrudis de Lechy opgetrokken als een monumentaal vakwerkgebouw met een stenen voorgevel, opgevat als een trapgevel in bak- en zandsteenstijl. De combinatie van een vakwerkstructuur met een volledig stenen voorgevel illustreert het duurzame bouwen in de 16de eeuw waarbij kostbare materialen als baksteen en natuursteen aangewend werden voor de meest representatieve gebouwen of gebouwonderdelen, en andere ondergeschikte of minder belangrijke delen opgetrokken

werden in goedkopere en makkelijk vervangbare materialen zoals hout en leem. Van die oorspronkelijke structuur zijn enkel de trapgevel, de plint en enkele moerbalken nog oorspronkelijke getuigen.

De trapgevel is een representatief en goed bewaard voorbeeld van de zogenaamde bak- en zandsteenstijl uit het eerste kwart van de 16de eeuw. Getypeerd door speklagen, hoekkettingen en bolkozijnen in negblokomlijstingen illustreert hij de toen heersende architecturale mode. De vermoedelijke rond 1600 verfraaide poorttravee met oorspronkelijke korfboogpoort onder een drieledig kruiskozijn, getopt door een sober, gebroken fronton met bekronende voluten-nis, getuigt van de overgang van de Renaissancevormtaal naar de vroege barok en is als dusdanig representatief voor de architectuurgeschiedenis in Vlaanderen.

5. Onderbouwde VISIE op het TOEKOMSTIG BEHEER van de oude infirmerie

5.1. Bewaren gaat voor vernieuwen

Elke bescherming als monument heeft tot doel om het gebouw zo goed mogelijk over te leveren aan toekomstige generaties. Het begrip 'bescherming' moet daarbij heel letterlijk genomen worden: de eigenaar is gehouden het monument te beschermen tegen beschadiging, vernieling en verwaarlozing (passief behoud) door middel van regelmatig onderhoud en herstel (actief behoud). In dat onderhoud en herstel moet de eigenaar rekening houden met de erfgoedwaarden, de erfgoedkenmerken en de erfgoedelementen die aan de basis lagen van de bescherming en zoals beschreven in de hoofdstukken 3 en 4 van dit deeldossier van het beheersplan.

De oude infirmerie op de abdijsite van Herkenrode werd beschermd omwille van haar historische en architectuurhistorische waarde. De nog aanwezige erfgoedkenmerken en -elementen moeten dan ook zo lang mogelijk bestendig worden. Elke verwijdering van oorspronkelijk materiaal houdt immers een verlies van erfgoedwaarde en authenticiteit in. Om die reden moeten de leegstaande gebouwen zo goed mogelijk beveiligd worden tegen diefstal en vandalisme en moeten bouwfysisch instabiele gebouwen gestut worden.

Voorgenomen ingrepen worden in (voor)overleg met Onroerend Erfgoed of met de bevoegde Onroerenderfgoedgemeente besproken. Elke beheersdaad vraagt om een geïntegreerde en duurzame aanpak waarbij de impact op de volledige site met al z'n componenten wordt afgewogen. Ingrepen dienen de beschermde erfgoedkenmerken en -elementen (cf. hoofdstuk 3) te respecteren en te ondersteunen. Ze zullen een meerwaarde vormen voor de erfgoedwaarden en mogen de draagkracht van het gebouw niet overstijgen. Ingrepen, verbouwingen en aanpassingen die onoordeelkundig of onherroepelijk zijn of die een verlies van de beschreven en gemotiveerde erfgoedwaarden impliceren, zijn niet toegestaan.

5.2. Maximaal behoud en vakkundige restauratie van de nog resterende, representatieve delen van de vroeg-16de-eeuwse constructie

Door de herbestemming van het gebouw tot schuur in het begin van de 19de eeuw maar vooral ten gevolge van de brand van 1951 zijn enkel de oostgerichte trapgevel en de plint van het gebouw nog representatieve getuigen van de oude infirmerie.

Wat de trapgevel betreft, wordt gestreefd naar maximaal behoud, vakkundige restauratie en doordachte herwaardering. Dat betekent in de eerste plaats dat de trapgevel zo snel mogelijk moet gestut worden om nevenschade ten gevolgen van de instorting van het dak tot een minimum te beperken. Daarnaast moet erover gewaakt worden dat bij restauratie zo weinig mogelijk van het oorspronkelijke bouwmateriaal - hout, baksteen en natuursteen - vervangen wordt, dat de in de 19de eeuw gedichte vensters opnieuw geopend worden en de toegevoegde vensters gedicht ter herstel van de gevelordonnantie, en dat het omliggende maaiveld opnieuw verlaagd wordt om de plint van het gebouw vrij te maken en de trapgevel opnieuw zijn 'grandeur' te geven. Uit die herwaardering van de voorgevel volgt dat de centrale poort opnieuw in gebruik wordt gesteld als hoofdtoegang tot het gebouw en dat de opengemaakte vensters op logische wijze de achterliggende ruimte/verdieping verlichten.

Toen het Team Herman Van Meer in 2010 zijn '*Architectonische studie, analyse en masterplan*' maakte, was de bouwfysische toestand van de sokkel in de noord-, de zuid- en de westgevel al zo slecht dat grotendeelse demontage en heropbouw van de plint noodzakelijk was. Vandaag is restauratie van de bakstenen plint haast onmogelijk en bovendien niet opportuun, gezien enerzijds het aandeel oorspronkelijk materiaal verwaarloosbaar zou zijn binnen het geheel van de plint en anderzijds het de hoge restauratiekost niet verantwoordt.

5.3. Noodzakelijke reconstructie

Na de brand van 1951 en jaren van leegstand en gebrekkig onderhoud is de oostgerichte trapgevel het enige nog betekenisvolle restant van de oude infirmerie waarvoor restauratie nog te verantwoorden is. Rekening houdend met het historische karakter en de stijl van het gebouw en om te vermijden dat de trapgevel stilistisch en constructief geïsoleerd wordt van een nieuwe constructie, is het essentieel dat het oorspronkelijke volume van de infirmerie – footprint, gevelhoogtes, dakvorm en dakhelling - gerespecteerd wordt. Reconstructie van de bakstenen plint en van het vroegere vakwerk erboven - in traditionele of hedendaagse materialen - is niet obligaats maar wel het overwegen waard en kan de eenheid en de historiciteit van het gebouw versterken.

5.4. Herbestemming als sleutel voor de toekomst

Door de herbestemming van het gebouw als schuur bleef van de binnen-indeling slechts de suggestie van de centrale gang bewaard en sinds de brand van 1951 rest van de interieurafwerking niets representatiefs. Vanuit historisch perspectief is dit betreurenswaardig, maar het scheidt, samen met de omvang van het gebouw, ruime mogelijkheden wat betreft het toekomstig gebruik. Elke nieuwe functie is daarbij denkbaar, met dien verstande dat die niet alleen de draagkracht van het gebouw, maar ook de ziel ervan moet respecteren. De infirmerie of de latere zusterblijven moeten als dusdanig herkenbaar blijven. Zo kan men terugrijpen naar een indeling met grotere ruimtes beneden - refererend aan de functie als infirmerie - of naar een opsplitsing in individuele ruimtes, zoals het plan van L.B. Dewez (afb. 3) illustreert. Het spreekt voor zich dat aan elke (voorgenomen) ingreep in de bodem een archeologisch vooronderzoek voorafgaat (bv. geofysisch onderzoek). Dit om een duidelijker beeld te werpen op de archeologie in de ondergrond en om gefundeerd keuzes te kunnen maken over de inplanting van nieuwe bouwvolumes.

Binnen elk project van een nieuwe invulling moet een evenwicht gevonden worden tussen authenticiteit, typologie en vernieuwing. Daarin kan een belangrijke rol weggelegd zijn voor uitbreiding met bescheiden nieuwbouw, bijvoorbeeld binnen de footprint van de zusterblijven die eertijds tegen de westgevel gebouwd waren (cf. afb. 3) of als reminiscentie aan de vroegere verbinding met het vakwerkgebouw van de zusterblijven (cf. afb. 3). Zo'n uitbreiding kan een versterkende waarde hebben, zolang de nieuwe constructie qua vormgeving en materiaalgebruik maar ondergeschikt blijft aan de 16de-eeuwse infirmerie. Ook het functioneel betrekken van de buitenruimte bij het gebouw – zoals historisch het geval was – kan een meerwaarde vormen.

5.5. Van open monument naar open erfgoed

Sinds 2 juli 2009 is de vzw Patrimonium Zusters van het Heilig Graf, die de kloostersite van Herkenrode beheert, erkend als Open Monumentenvereniging. Die erkenning duurt tien jaar en loopt nog tot 2 juli 2019. Vanaf dan kan een erkenning als Open Erfgoed aangevraagd worden. Dat kan door wijziging van dit beheersplan, meer bepaald door toevoeging van de motivering waarom (een deel van) de gebouwen op de kloostersite van Herkenrode een erkenning verdienen als Open Erfgoed.

6. OPSOMMING van de WERKZAAMHEDEN

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating°
1. Restauratieve werken			
Funderings- en stabiliteitswerken met inbegrip van eventuele bijhorende archeologische opgraving indien de werken niet het gevolg zijn van het inbrengen van een nieuwe functie	x		
Vernieuwing van het dak (dakstructuur en dakbedekking) m.i.v. ladderhaken en hemelwaterafvoeren tot aan het maaiveld	x		
Behandeling van de houten onderdelen tegen houtborende insecten en schimmels	x		
Algehele restauratie van de trapgevel m.i. v. het herstel van de oorspronkelijke ordonnantie	x		
Restauratie van metselwerk (baksteen en natuursteen m.i.v. voegwerk)	x		
Restauratie van de onderdorpel/trap(pen) van de poort in de trapgevel	x		
Opnieuw aanbrengen van buitenschrijnwerk in de trapgevel	x		
Restauratie van de poort in de trapgevel	x		
Het opnieuw aanbrengen van vloeren en tussenvloeren (opbouw en afwerking)	x		
Het opnieuw aanbrengen van binnenschrijnwerk	x		
Erfgoedgebonden onderhoud van de gehele constructie, zoals op genomen in de forfaitaire lijst		regelmatig	x

Aard der werken	Eenmalig	Terugkerend	Vrijstelling toelating ^o
Verwijdering van begroeiing		jaarlijks	x
2. Algemeen			
De werken voor beveiliging tegen brand, vandalisme, en diefstal, de isolatie en comfortwerken en de werken die voortvloeien uit andere regelgevingen, die rechtstreeks ingrijpen op een erfgoedelement en waarbij door onroerend erfgoed bijkomende erfgoedgerelateerde eisen worden gesteld, zoals het aanpassen of vervangen van een deur naar een branddeur bekleed als paneeldeur	x		
3. Voorbereidende werken			
Werfinrichting die nodig is om zelf werken uit te voeren (stellingen, hoogtewerkers, hijstoestellen, kranen, werkliften,..) a rato van de verhouding subsidieerbare vs. niet-subsidieerbare posten		x	
Demontage van een erfgoedelement gevolgd door herplaatsing van ditzelfde herstelde element, of een identiek element.	x		
4. Vooronderzoek			
Bouw-, kleur-, tuinhistorisch, materiaal-technisch, stabiliteits-technisch onderzoek, noodzakelijk voor kwaliteitsvol beheer of herwaardering van het erfgoed, en buiten de gebruikelijke opdracht van de ontwerper.	x		
Onderzoek in functie van opstellen van een bestemmingsstudie of herbestemmingsstudie (De detailgraad van het onderzoek is beperkt tot wat noodzakelijk is voor het opstellen van het beheersplan)	x		
Schaderapporten en monitoring in functie van concrete beheersingrepen	x		
Metingen, uitgevoerd tijdens de werken en noodzakelijk om de werken uit te voeren	x		
Het uitvoeren van een energie-audit	x		

^o Voor het regulier onderhoud is geen toelating nodig.

7. Manier en tijdstip van OPVOLGING

De Kanunnikessen van het Heilig Graf vzw is abonnee bij Monumentenwacht. De gebouwen worden vier- à vijfjaarlijks geïnspecteerd. Na elke inspectie zal de aanvrager van de inspectie (eigenaar of gebruiker) een digitaal exemplaar van de inspectierapporten overmaken aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de onroerenderfgoedgemeente.

Over werkzaamheden die het regulier onderhoud overstijgen en restauratiewerken zal de eigenaar of gebruiker van de gebouwen verslag uitbrengen aan het agentschap of de onroerenderfgoedgemeente en dit uiterlijk 6 maanden na uitvoering van de werken. Dit verslag wordt opgemaakt door de betrokken architect/ontwerper. Het zal de aard van de werken beschrijven, de start- en einddatum van uitvoering vermelden, en het resultaat van de werken visualiseren door middel van een fotoreportage.

8. BIJLAGEN

Bijlagen	
Lijst van premiegerechtigde werken (niet meer van toepassing)	Bijlage 1
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	Bijlage 2
Fotobijlage	Bijlage 3
Plannen	Bijlage 4
Inspectierapport Monumentenwacht	Bijlage 5

BIJLAGE 1 :
LIJST VAN PREMIEGERECHTIGDE WERKEN
(Niet meer van toepassing)

BIJLAGE 2 :
LIJST VAN HANDELINGEN WAARVAN DE UITVOERING VRIJGESTELD ZAL ZIJN
VAN TOELATING

Aard der werken	Vrijstelling toelating°
1. Restauratieve werken	
Funderings- en stabiliteitswerken met inbegrip van eventuele bijhorende archeologische opgraving indien de werken niet het gevolg zijn van het inbrengen van een nieuwe functie	
Vernieuwing van het dak (dakstructuur en dakbedekking) m.i.v. ladderhaken en hemelwaterafvoeren tot aan het maaiveld	
Behandeling van de houten onderdelen tegen houtborende insecten en schimmels	
Algehele restauratie van de trapgevel m.i. v. het herstel van de oorspronkelijke ordonnantie	
Restauratie van metselwerk (baksteen en natuursteen m.i.v. voegwerk)	
Restauratie van de onderdorpel/trap(pen) van de poort in de trapgevel	
Opnieuw aanbrengen van buitenschrijnwerk in de trapgevel	
Restauratie van de poort in de trapgevel	
Het opnieuw aanbrengen van vloeren en tussenvloeren (opbouw en afwerking)	
Het opnieuw aanbrengen van binnenschrijnwerk	
Erfgoedgebonden onderhoud van de gehele constructie, zoals opgenomen in de forfaitaire lijst	x
Verwijdering van begroeiing	x
2. Algemeen	
De werken voor beveiliging tegen brand, vandalisme, en diefstal, de isolatie en comfortwerken en de werken die voortvloeien uit andere regelgevingen, die rechtstreeks ingrijpen op een erfgoedelement en waarbij door onroerend erfgoed bijkomende erfgoedgerelateerde eisen worden gesteld, zoals het aanpassen of vervangen van een deur naar een branddeur bekleed als paneeldeur	

Aard der werken	Vrijstelling toelating ^o
3. Voorbereidende werken	
Werfinrichting die nodig is om zelf werken uit te voeren (stellingen, hoogtewerkers, hijstoestellen, kranen, werkliften,..) a rato van de verhouding subsidieerbare vs. niet-subsidieerbare posten	
Demontage van een erfgoedelement gevolgd door herplaatsing van ditzelfde herstelde element, of een identiek element.	
4. Vooronderzoek	
Bouw-, kleur-, tuinhistorisch, materiaal-technisch, stabiliteits-technisch onderzoek, noodzakelijk voor kwaliteitsvol beheer of herwaardering van het erfgoed, en buiten de gebruikelijke opdracht van de ontwerper.	
Onderzoek in functie van opstellen van een bestemmingsstudie of herbestemmingsstudie (De detailgraad van het onderzoek is beperkt tot wat noodzakelijk is voor het opstellen van het beheersplan)	
Schaderapporten en monitoring in functie van concrete beheersingrepen	
Metingen, uitgevoerd tijdens de werken en noodzakelijk om de werken uit te voeren	
Het uitvoeren van een energie-audit	

^o Voor het regulier onderhoud is geen toelating nodig.

BIJLAGE 3:
FOTOBIJLAGE

Foto 1: Luchtfoto van de kloostersite van de Zusters van het Heilig Graf in Herkenrode – Bron: Geoportaal

Foto 2: Oude infirmerie, oostgevel (toestand 15.05.2017)

Foto 3: Oude infirmerie, oostgerichte trapgevel (toestand 25.02.2016)

Foto 4: Oude infirmerie, rest van de westelijke puntgevel (toestand 15.05.2017)

Foto 5: Oude infirmerie, westelijke puntgevel en zuidelijke zijgevel (toestand 25.02.2016)

Foto 6: Oude infirmerie, zuidelijke zijgevel (toestand 14.03.2017)

Foto 7: Oude infirmerie, noordelijke zijgevel (toestand 14.03.2017)

Foto 8: Oude infirmerie, oostgerichte trapgevel (toestand 25.02.2016)

Foto 9: Oude infirmerie, oostgerichte trapgevel, poorttravee (toestand 14.03.2017)

Foto 10: Oude infirmerie, oostgerichte trapgevel, detail poorttravee (toestand 14.03.2017)

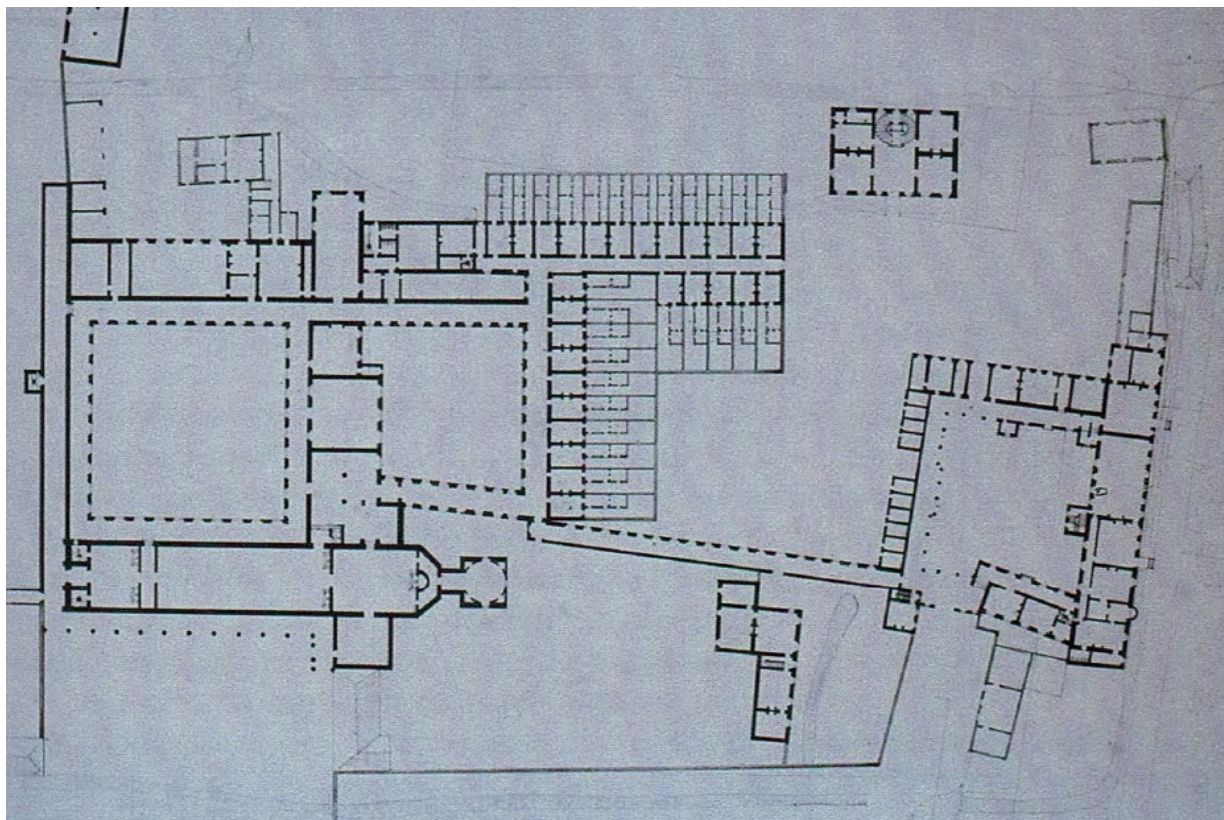

Foto 11: Oude infirmerie, oostgerichte trapgevel, detail gedichte oorspronkelijke vensters en toegevoegd 19de-eeuws venster (toestand 14.03.2017)

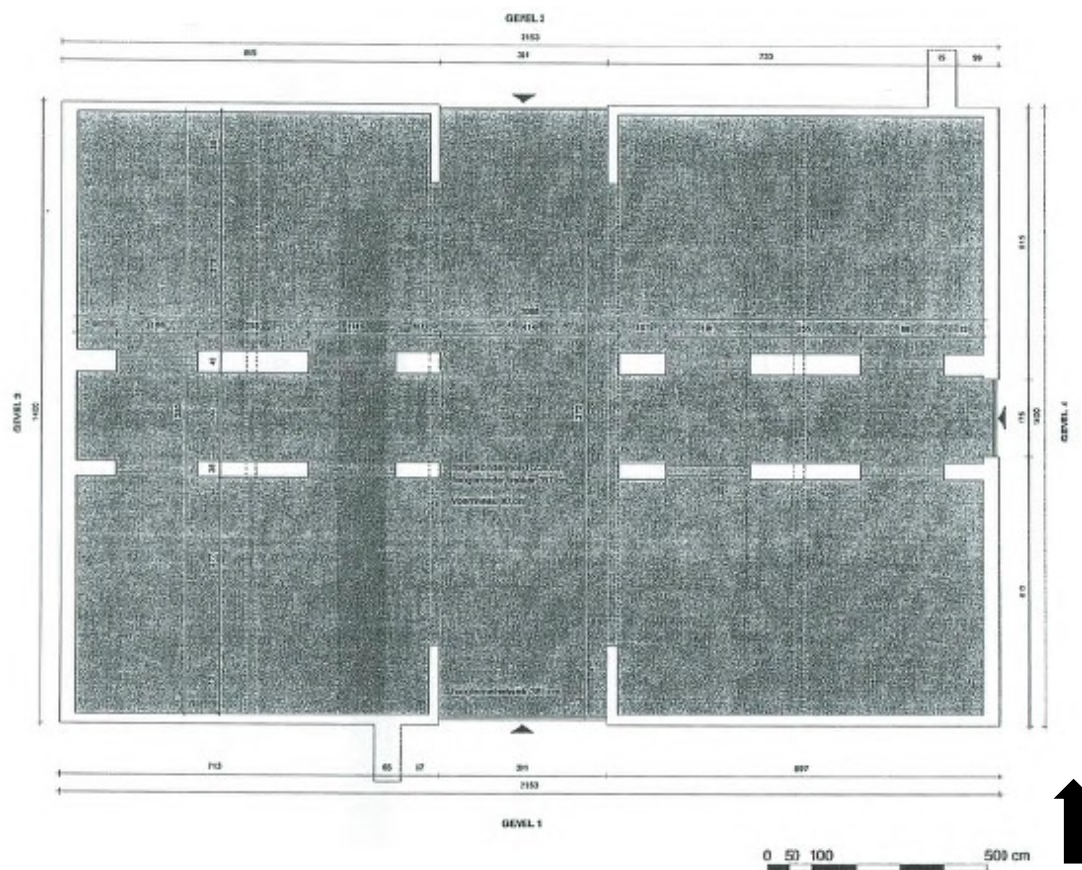

Foto 12: Oude infirmerie, nagenoeg volledig vernieuwd dakegebinte (toestand 15.05.2017)

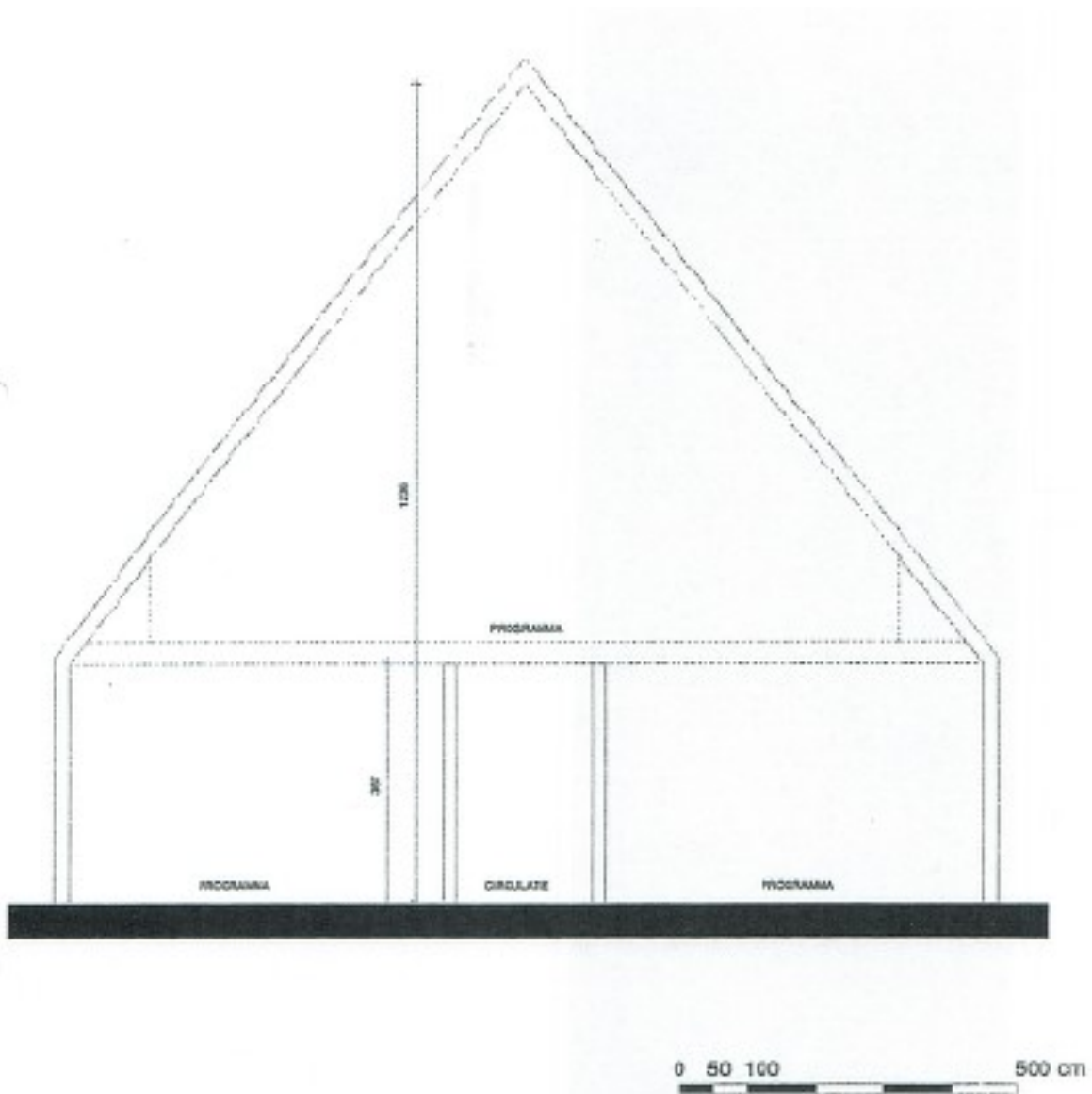
BIJLAGE 4:
PLANNEN

Plan 1: Gebouwenbestand ca. 1767-1768 door L.B. Dewez - Bron: M. Van der Eycken, *Herkenrode, abdij en levend monument*, Deurne, 2002, p. 98.

Plan 2: Oude infirmerie, grondplan – Bron: Team Herman Van Meer, *Architectonische studie, analyse en masterplan, onuitgegeven studie*, 2010.

Plan 3: Oude infirmerie, snede – Bron: Team Herman Van Meer, *Architectonische studie, analyse en masterplan, onuitgegeven studie*, 2010.